

Yangiboyeva Dildoraxon Rahmon qizi,
ISFT instituti “Psixologiya va pedagogika”
kafedrasi o‘qituvchisi
e-mail: dildorichkayangiboyeva98@gmail.com

KO‘P BOLALI OILADAGI O‘SMIR FARZANDLARNING PSIXOLOGIK RIVOJLANISHIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

Annotatsiya. Zamonaviy jamiyatda oila instituti chuqur o‘zgarishlarni boshdan kechirdi, bu, birinchi navbatda, bir nechta farzand ko‘rish istagini boshqa, ijtimoiy jihatdan obro‘li istaklar bilan almashtirishda namoyon bo‘ldi. Jamiyatning demografik siyosati bu vaziyatni o‘zgartirishga qaratilgan. Bir nechta bolalarning tug‘ilishi davlat nuqtayi nazaridan ustuvor vazifaga aylanadi. Biroq, ommaviy stereotiplar shundan iboratki, ko‘p bolali oilalar bolalarning psixo-ijtimoiy rivojlanishining hodisasi va sharti sifatida noaniq baholanadi. Shu bois, ko‘p bolali oilalarda voyaga yetayotgan o‘smir shaxslarning psixologik rivojlanish dinamikasiga ta’sir etuvchi ijtimoiy-madaniy omillarni tadqiq etish dolzarb muammolardan biri sanaladi.

Аннотация. В современном обществе институт семьи претерпел глубокие изменения, выразившиеся прежде всего в замене желания иметь нескольких детей другими, более социально приемлемыми желаниями. На изменение этой ситуации направлена демографическая политика общества. Рождение нескольких детей становится приоритетом для государства. Однако популярные стереотипы таковы, что многодетность как явление и условие психосоциального развития детей оценивается неоднозначно. Поэтому исследование социокультурных факторов, влияющих на динамику психологического развития подростков, воспитывающихся в многодетных семьях, считается одной из наиболее актуальных проблем.

Annotation. In modern society, the institution of the family has undergone profound changes, which is manifested, first of all, in the replacement of the desire to have several children with other, more socially prestigious desires. The demographic policy of society is aimed at changing this situation. The birth of several children becomes a priority task from the point of view of the state. However, popular stereotypes are such that large families are ambiguously assessed as a phenomenon and condition for the psychosocial development of children. Therefore, one of the urgent problems is the study of socio-cultural factors affecting the dynamics of psychological development of adolescents growing up in large families.

Tayanch soʻzlar: koʻp bolali oilalar, psixologik rivojlanish, intellekt, himoyasizlik, mustaqillik, ishonuvchanlik, emotsional beqarorlik.

Ключевые слова: многодетная семья, психологическое развитие, интеллект, уязвимость, независимость, надежность, эмоциональная нестабильность.

Key words: large families, psychological development, intelligence, vulnerability, independence, trustworthiness, emotional instability.

Kirish. Koʻp bolali boʻlish odatda qashshoqlik bilan bogʻliq. Biroq, hozirda oʻrtacha daromadga ega boʻlgan koʻp bolali oilalar, shuningdek, boy, ijtimoiy jihatdan muvaffaqiyatli koʻp bolali otalarni qatlami mavjud. Koʻp bolali oilalar muammosi ruhiy salomatlik va bolaning rivojlanishi uchun xavf omili yoki himoya omili sifatida mahalliy va xorijiy adabiyotlarda keng tarqalgan. Koʻp bolali oilalardagi ekologik omillarning oʻziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda koʻplab tadqiqotchilar (Andreyeva T.N., Balandina L.L., Djandosova J.S., Dumitrashku T.A., Adler A., Jiao S., Narchal R., Vagner M.) [3] bolalarning ayrim shaxsiy va xulq-atvor xususiyatlari oilaning kattaligiga ham bogʻliqligini aniqladi. Faqat bolalar va sibling munosabatlari oʻrtasida maʼlum shaxsiy xususiyatlarda farqlar mavjud. Oilaning kattaligi va tugʻilish tartibi bolaning oʻziga xos xususiyatlarini aniq belgilaydi: turli oʻlchamdagi va turli aka-uka pozitsiyalariga ega boʻlgan oilalarning bolalari oʻzlarining shaxsiy fazilatlarini bilan bir-biridan farq qiladi. Koʻp bolali oiladagi bolalarning shaxsiyati muammosi asosan xorijiy tadqiqotlarda muhokama qilinadi va mahalliy psixologiyada kamroq oʻrganiladi, bu esa, koʻp bolali oilalardagi bolalarning psixologik rivojlanish xususiyatlari borasidagi tadqiqotlarning dolzarbligini belgilaydi.

Shunday qilib, koʻp bolali oilalarning bolalari kamroq moslashuvchanligi, noaniq vaziyatlarda notoʻgʻri yoʻnaltirilganligi va koʻpincha mustaqillikdan koʻra konformizm koʻrsatishi aniqlanadi (Andreeva T.N., Balandina L.L., Djandosova J.S., Dumitrashku T.A.) [1]. Ular koʻproq tashvishli va taʼsirchan va tasdiqlashga koʻproq ehtiyoj sezadilar. Ularda oʻz-oʻzini anglash zaifroq, oʻzini namoyon qilishdan oʻzini oʻzi boshqarish ustunlik qiladi; tashkilotchilik va yetakchilik reytinglari yuqori, ular boshqalarga nisbatan koʻproq dushman va shubhaliroq munosabatda boʻlishadi (Adler A., Jiao S., Narchal R., Vagner M.) [2].

Aka-uka va opa-singillari boʻlgan bolalar koʻproq qatʼiyatli, oʻzini oʻzi oʻylamaydi, boshqa bolalar bilan yaxshiroq hamkorlik qiladi va

ota-onasini hurmat qiladi. O'rta kattalikdagi oilalarda bolalar ko'proq hissiyotli va tashqi ko'rinishga ega. Ko'p va kichik bolali oilalar farzandlariga shaxs shakllanishining turli shakllari tashxisi qo'yiladi. Kichkina oilalarning bolalari tashvishning kuchayishi bilan ajralib turadi, bu esa keyinchalik nevrozlarga aylanadi. Faqat bolalar to'ng'ichlarga qaraganda ruhiy salomatlik muammolari xavfi yuqori; ular ko'proq o'ziga qaram bo'lib qoladilar. Kichik oilalarda bolalar individuallashadi va ota-onalariga ko'proq bog'lanadi. Psixolog va sotsiologlar bir farzandli oilalar farzandlarida ham mas'uliyatsizlik, mehnatsevarlik, irodasizlik, odamlar bilan normal munosabatlarni saqlay olmaslik kabi fazilatlarni qayd etadilar.

Maqsad va uni asoslash. Yagona bolaning rivojlanishining alohida holatini tavsiflovchi G.T.Homentauskas [6] faqat bolalarning alohida shaxsiy fazilatlarini ta'kidlaydi. Uzoq vaqt davomida yolg'iz bola kattalar bilan muloqot qiladi, bu esa unda zaiflik va nomukammallik, o'ziga ishonchsizlik hissi yaratadi va egosentrizmning namoyon bo'lishiga yordam beradi, natijada, bola turli xil manipulyatsiya usullaridan foydalangan holda boshqalarning e'tiborini va g'amxo'rligini suiiste'mol qiladi. Siblinglar bilan tajriba yetishmasligi yolg'iz bolaning shaxsiy tajribasini cheklaydi. O'zini boshqa bolalar bilan solishtirish imkoniyati bo'lmasa, u o'zini noyob va qadrli deb bilishga intiladi, bu esa o'zini noto'g'ri baholashga olib keladi. Tengdoshlar bilan muloqotning yetishmasligi boshqa bolalar bilan aloqalarni faol izlashga yordam beradi. Bir farzandli oilalarda bolaga ota-onasidan ko'proq e'tibor va mehr beriladi, unga ko'proq vaqt va moddiy resurslar sarflanadi, bu esa uning shaxsiyati va qobiliyatini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

T.A.Dumitrashkuning ta'kidlashicha, ekstraversiya va nevrotizm kabi shaxsiy xususiyatlarning shakllanishi bolalar tarbiyalanadigan oilaning kattaligiga bog'liq emas. Faqat bolalar va ko'p bolali oilalar farzandlarining ekstroversiya darajasi bir xil va ushbu sifatning namoyon bo'lishi uchun yosh normalari bo'yicha adabiyotlarda ma'lum bo'lgan ma'lumotlarga mos keladi. Ko'p bolali oilalardagi bolalarda nevrotizmning biroz pastroq darajasi ularning ko'proq oddiyligining natijasi bo'lishi mumkin [4], bundan tashqari, bu alohida rivojlanish sharoitlari bilan bog'liq. Emotsional stressli o'zaro ta'sir sharoitida ko'p bolali oilalardagi maktabgacha yoshdagi bolalar ko'pincha umidsizlikka tushadilar. Maktab yoshidagi bolalar (ayniqsa, boshlang'ich maktab yoshidagilar) ehtiyotkorlik, xavfsirash, shubhalanuvchanlik va jiddiylik kabi fazilatlarni namoyon etadilar (Kettell bo'yicha F omil). Oiladagi bitta bolalar ko'proq baquvvat, faol, quvnoq, xavf-xatarga moyil va o'z imkoniyatlarini ortiqcha baholaydilar (F).

Tengdoshlar bilan muloqotning yetishmasligi boshqa bolalar bilan aloqalarni faol izlashga yordam beradi. Bir farzandli oilalarda bolaga ota-onasidan ko'proq e'tibor va mehr beriladi, unga ko'proq vaqt va moddiy resurslar sarflanadi, bu esa uning shaxsiyati va qobiliyatini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Erta o'smirlik davrida maktab o'quvchilari E omili (muvofiglik – ustunlik) va I omil (qattiqlik - yumshoqlik) bo'yicha sezilarli darajada farqlanadi. Ko'p bolali oilalardagi o'rta maktab o'quvchilari ko'proq qaram, itoatkor, do'stona, xushmuomala, lekin ayni paytda ular amaliy, realistik tuyg'ularga bo'ysunadi.

Ko'p bolali oilalarning ikkinchi sinf o'quvchilari sekinlik va hissiy muvozanat (D – cheklov) kabi fazilatlar bilan ajralib turadi. Oltinchi sinfga kelib, natijalar ko'rsatkichning o'sishiga qarab o'zgaradi – bolalar ko'proq reaktiv, oson qo'zg'aluvchan, zaif, hissiy jihatdan beqaror, o'ziga ishonmaydigan bo'lib qolishadi. Oiladagi bitta bolalar uchun qarama-qarshi tendensiya paydo bo'ladi: boshlang'ich maktab yoshida ular ko'proq hayajonga tez beriladigan, emotsional beqaror bo'lishsa, o'smirlik davriga kelib hissiy jihatdan muvozanatli, shuningdek, tinchroq va barqarorroq bo'lishadi.

Erta o'smirlik davrida maktab o'quvchilari E omili (muvofiglik – ustunlik) va I omil (qattiqlik - yumshoqlik) bo'yicha sezilarli darajada farqlanadi. Ko'p bolali oilalardagi o'rta maktab o'quvchilari ko'proq qaram, itoatkor, do'stona, xushmuomala, lekin ayni paytda ular amaliy, realistik tuyg'ularga bo'ysunadi. Oiladagi yagona bolalar ko'proq qat'iyatli, o'ziga ishongan, irodali, jazodan tashqari, ziddiyatli, shuningdek, sentimental, hissiyotli va sezgi bilan harakat qiladilar.

O'g'il va qizlarning shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'ladigan shaxsiy fazilatlar orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin. Ko'p bolali oilalardan bo'lgan subyektlar guruhida shaxslararo munosabatlarning “mas'uliyatli-saxiy” turi ustunlik qiladi: o'rta maktab o'quvchilari o'z harakatlari uchun mas'uldirlar va boshqalarga fidokorona yordam berishga qodir bo'ladi. Yakka bolali oilalardagi o'rta maktab o'quvchilari shaxslararo munosabatlarning “mustaqil-dominant” va «ishonchsizlik-shubhalilik» turiga ega. Oiladagi yagona bolalar fikrlash va qaror qabul qilishda mustaqillik, vaziyatni tanqidiy baholash qobiliyati va mulohazalar va baholashlarning nomuvofiqligi, xatti-harakatlar va intilishlarda xudbinlik bilan ajralib turadi. Ular boshqalarga haddan tashqari ishonishga moyil emaslar, ular yangi tanishlar orttirish va shaxslararo munosabatlarni o'rnatishda ehtiyotkor bo'lishni afzal ko'radilar, xulq-atvorning ba'zi standartlariga (ayniqsa, axloqiy) shubha bilan qarashadi.

Ko'p bolali oiladagi bolalarning fe'l-atvori ko'plab oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarda o'zaro imtiyoz va yordamga muhtojlik sharoitida shakllanadi, bu, ehtimol, shaxsning ijtimoiy moslashuv yo'nalishini rivojlantirishga va ijobiy ta'sir ko'rsatishga imkon beradi. o'z xarakterini baholash. Bolani ko'p bolali oilaning ishlashi uchun zarur bo'lgan uy-ro'zg'or masalalarini hal qilishda ishtirok etish mehnat ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bola o'z qo'llari bilan ko'p narsalarni qanday qilishni biladi, bu esa o'zini bu miqyosda yuqori baholash imkonini beradi. Shunday qilib, hissiy stressli vaziyatlarda,

ko'p bolali oilalar farzandlari aybdorlik tuyg'usini boshdan kechirgan holda, o'zlarini ayblash, o'zini-o'zi qoralash shaklida o'zlarining "men" larini himoya qilishga moyildirlar. Boshlang'ich maktab yoshida ular boshqalarga yuqori talablarni qo'yadi. O'smirlik davrida ular vaziyatga murosasiz munosabatda bo'lishadi, muammoni hal qilish uchun ular o'zaro tushunish va o'zaro muvofiqlik pozitsiyasini egallashga tayyor. Oiladagi yagona kichik maktab o'quvchilari murosa pozitsiyasiga ega, ular vaqt va voqealar rivoji vaziyatni hal qilishga olib kelishiga ishonishadi va murosaga tayyor bo'lishadi. O'rta maktab o'quvchilari tashqi ayblovlarga moyil bo'lib, boshqa odamlarga nisbatan talablarni oshiradilar [8].

Kichik va katta maktab o'quvchilari o'rtasidagi qarama-qarshi natijalar, bizning fikrimizcha, quyidagilar bilan izohlanadi. Yoshi bilan, sharoitlar (oila va maktab) ta'siri ostida ijtimoiy munosabatlar va motivlar shakllanadi, xatti-harakatlar turining o'zgarishi sodir bo'ladi, bu odamning xafagarchilik vaziyatdagi reaksiyalarida iz qoldiradi. Katta va kichik oilalarning o'smirlarida umidsizlik holatlarida reaksiyalar ko'rsatkichlari o'rtasida sezilarli farqlar mavjud emas. Oila konfiguratsiyasining o'smirlarning hissiy va shaxsiy sohasi ko'rsatkichlariga ta'sirining kamayishi rivojlanishning nomuvofiqligi va bu yoshdagi bolalarning emotsionalligi oshishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. O'smirlik davrida yosh omili hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, u oila kattaligining o'rni aniqroq bo'lgan kichik va katta maktab yoshidan farqli o'laroq, oila kattaligining ta'sirini yashiradi. Ko'p bolali oila o'quvchilari jim, oqilona, amaliy, mas'uliyatli, do'stona, konformistik va o'ziga ishonch yo'q. Oiladagi yakka bolalar faolroq, beparvo, o'ziga ishongan, mustaqil, o'zini o'zi ta'minlaydigan, egoist va o'zini yuqori baholaydi. Ko'p bolali oilalarning bolalari, yakka bolali oilalarga qaraganda, ego himoya reaksiyalari bilan ajralib turadi, bu birinchi navbatda intrapunitiv xarakterga ega. Ekstrapunitiv va jazosiz reaksiyalar boshlang'ich va o'rta maktab yoshida turlicha namoyon bo'ladi va bu oila turiga bog'liq hisoblanadi.

To'g'ri tarbiyalangan holda, ko'p bolali oilalarning bolalari ko'proq harakatchan psixikaga ega bo'lishi, stressga chidamliligi va har qanday jamoaga yaxshiroq moslashishi ko'rsatilgan. Boshqa tomondan, ko'p bolali oilalarning bolalari ko'pincha o'zlarini past baholaydilar, chunki ular o'zlarini katta jamoaning bir qismi deb bilishadi va o'zlarining "men" qiymati haqida kam o'ylashadilar [2]. Bunday bolalar kamroq moslashuvchan, noaniq vaziyatlarda kamroq yo'naltirilgan va ko'pincha mustaqillikdan ko'ra muvofiqlikni namoyon qiladi.

Kichik va katta maktab o'quvchilari o'rtasidagi qarama-qarshi natijalar, bizning fikrimizcha, quyidagilar bilan izohlanadi. Yoshi bilan, sharoitlar (oila va maktab) ta'siri ostida ijtimoiy munosabatlar va motivlar shakllanadi, xatti-harakatlar turining o'zgarishi sodir bo'ladi, bu odamning xafagarchilik vaziyatdagi reaksiyalarida iz qoldiradi.

Ko'p bolali oila uch va undan ortiq bolani, shu jumladan o'n sakkiz yoshga to'lmagan asrab olingan bolalarni tarbiyalayotgan oila hisoblanadi. Ko'p bolali oilalar ko'p bolali bo'lish shartlariga ko'ra farqlanadi, ular ataylab ko'p bolali bo'lishga qaror qilgan oilalar, ko'p bolalari oilani rejalashtirishning yetishmasligi natijasi bo'lgan oilalar, birlashgan to'liq bo'lmagan oilalar, ko'p bolali oilalar bo'lishi mumkin.

Ko'pgina olimlar kambag'allikning ko'p bolali oila farzandlarining psixologik xususiyatlarini shakllantirish uchun muhimligini ko'rsatadilar. Masalan, Peyj, G.Grandon, M.Vagnerlarning fikricha, oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holati qanchalik yuqori bo'lsa, uning kattaligi bolalarga shunchalik kam ta'sir qiladi, oila a'zosiga to'g'ri keladigan real daromadning kamayishi intellektual qobiliyatlar va bolalar soni o'rtasidagi salbiy munosabatni oshiradi. Past maqomga ega bo'lgan oilalarda bu aloqa eng muhim bo'ladi [7].

Tadqiqotchilar tomonidan kam ta'minlangan ko'p bolali oilalar farzandlari va turmush darajasi o'rtachadan yuqori bo'lgan ko'p bolali oilalar o'smirlarining ruhiy salomatligi solishtirilganda, oilaning moddiy farovonligi omili ijtimoiy xulq-atvorning og'irligi, giperaktivlik va xulq-atvor muammolari uchun muhimdir. Oddiy ko'p bolali o'smirlarga nisbatan kam ta'minlangan ko'p oila o'smirlarida ijtimoiy xulq-atvor ko'proq namoyon bo'ladi. Shunday qilib, ko'p bolali oila farzandlarining ruhiy salomatligi bolaning jinsi bilan bog'liq. Bunday oilalardagi o'g'il bolalar qizlarga qaraganda ko'proq ruhiy kasalliklarga duch kelishadi. Ko'p bolali oilalar farzandlarini himoya qiluvchi omil sifatida ijtimoiy xulq-atvor ko'p bolali oilalar va kam ta'minlangan oilalarning kombinatsiyasida ko'proq namoyon bo'ladi. Ko'p bolali oilalarning barcha bolalari, ayniqsa o'g'il bolalar, oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holatidan qat'iy nazar, tengdoshlari bilan muloqot qilishda muammolarga duch kelishadi [5].

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi. Ko'p bolali oila uch va undan ortiq bolani, shu jumladan o'n sakkiz yoshga to'lmagan asrab olingan bolalarni tarbiyalayotgan oila hisoblanadi. Ko'p bolali oilalar ko'p bolali bo'lish shartlariga ko'ra farqlanadi, ular ataylab ko'p bolali bo'lishga qaror qilgan oilalar, ko'p bolalari oilani rejalashtirishning yetishmasligi natijasi bo'lgan oilalar, birlashgan to'liq bo'lmagan oilalar, ko'p bolali oilalar bo'lishi mumkin. Ko'p bolali oilalarda bolalarning rivojlanishiga oila a'zolarining soni, turmush sharoiti va shaxsiy fazilatlar kabi omillar ta'sir qiladi. Ko'p bolali oilalarning muammolari moddiy va maishiy ahvoldagi noqulayliklar, ish bilan ta'minlanmaslik va uy-joy yetishmasligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ko'p bolali oilaning psixologik qiyinchiliklari ota-onalarning bolalarga e'tiborsizligi, katta yoshdagi bolalarning ijtimoiy yoshi, psixologik iqlim va past turmush darajasi bilan bog'liq qiyinchiliklar bo'lishi mumkin. Ko'p bolali oilalarning ota-onalari ma'lum bir ota-ona maqomini olish istagi, stressga psixologik qarshilik, yuqori darajadagi uyg'unlik va tarbiyaviy fazilatlarning past darajasi kabi psixologik farqlar bilan ajralib turadi.

Ko'p bolali ota-onalarning hayotiy qadriyatlari ota va ona rolida o'zini o'zi tasdiqlashning namoyon bo'lishi, yaqin munosabatlarga bo'lgan ehtiyoj va barqarorlikning yuqori ahamiyati, shuningdek, aloqa va moddiy xavfsizlik bilan bog'liq.

1-jadval

Ko'p va kam bolali oilalardagi farzandlarning shaxs xususiyatlari namoyon bo'lishidagi tafovutlari (N=205)

Shkalalar	O'rtacha ranglar		U	p
	Ko'p bolali oilalar (N=119)	Kam bolali oilalar (N=86)		
Faktor E bo'ysinuvchanlik-dominantlik	96,26	112,32	4315,5	0,050*
Faktor F vazminlik-ekspressivlik	91,17	119,37	3709	0,001*
Faktor Q1 konservatizm-radikalizm	96,75	111,65	4373	0,027*
Faktor Q3 yuqori quyi o'zini nazorat qilish	89,33	120,94	3490	0,000*

* statistik tafovutlar mavjud

Ko'p bolali oila farzandlarida konservativ g'oyalarga ishonish, otaning hukmronligi tan olish hisobiga, onaning topshiriqlarini bajarishda faollik ko'rsatish orqali uka-singillariga bosh bo'lish ustunlik qilib, bu ularda an'analarga sodiqlik, eskicha qarashlarni oqlashga moyillik kabi jihatlarni shaxs xususiyatlarida prizmatik tarzda stigmalashuviga imkon beradi. Kam bolali oila farzandlarida radikalizmga moyillik, ya'ni axloqiy jihatdan qadriyatlarga sodiqlik, o'rnatilgan an'analardan voz kechishga tayyorlik ustun bo'lib, ular hukm qilish, qarashlar va xatti-harakatlarning mustaqilligi bilan ajralib turadi ($U=4373$; $p=0,05$).

Ko'p bolali oilalarning farzandlari o'zlarining xatti-harakatlarida o'ziga xos identiklikni namoyish etadilar, munosabatlarda deyarli neytral bo'lib qoladilar, bu aslida empatik inklyuziya elementlarisiz yuzaki o'zaro ta'sir sifatida namoyon bo'ladi. Bunday o'zaro ta'sirlarning oqibatlari va yangi ijtimoiy aloqalarga doimiy intilish ijtimoiy qoidalarga to'liq mos kelmaydigan xatti-harakatlarni keltirib chiqaradi. Shuningdek, ushbu tipdagi oila farzandlarida ijtimoiy norma, sanksiyalar shaxsiy motivatsiyaga zid kelganda o'ziga bo'lgan ishonch darajasi hissiy-motivatsion sohada diskrement proporsionallikni yuzaga keltiradi. Bu esa, ularda atrofdegilarning fikriga introspektiv tarzda bog'lanib qolish ehtimolini oshiradi ($U=3490$; $p=0,01$).

2-jadval

Ko'p bolali oilalardagi farzandlarda shaxs xususiyatlari namoyon bo'lishining jins tafovutlari (N=119)

Shkalalar	O'rtacha ranglar		U	p
	O'g'il bolalar (N=49)	Qiz bolalar (N=70)		
Faktor F vazminlik-ekspressivlik	53,57	74,50	1400	0,008*
Faktor L ishonuvchanlik-shubhalanuvchanlik	70,73	52,49	1189	0,004*
Faktor O xotirjamlik-bezovtalik	73,79	55,45	1492	0,020*

* statistik tafovutlar mavjud

Ko'p bolali oilalardagi farzandlarda shaxs xususiyati namoyon bo'lishining jins tafovutlari tahlil qilinganda, metodikadan o'rin olgan shkalalarning aksariyatida ishonchli farqlar qayd etilmadi. Bu tendensiya bizga jins omili bo'yicha ko'p bolali oilalardagi farzandlarda shaxs xususiyatlari rivojlanishi, shakllanishi hamda xulq-atvor jabhasida yuzaga chiqishida jins aspekti birlamchi ahamiyat kasb etmasligidan dalolat beradi. Shuningdek, ishonchli farqlarning qayd etilmaganligi sinaluvchilarning bir xil faoliyat hamda o'xshash yosh ko'rsatkichidaligi bilan ham tushuntirilishi mumkin.

Ko'p bolali oilalardagi o'g'il bolalar o'zlarining vazminliklari, qarorlar qabul qilishda, uy ishlariga ko'maklashishda ratsional empatiya kanaliga murojaat qilgan holda «yetti o'lehab bir kesishlari» ma'lum bo'lsa, ushbu oila tipida voyaga yetayotgan qizlarda ego diffuz identifikatsiyaning stabil roli qayd etilib, his-tuyg'ularini ochiq oshkor etishdan qo'rqmaslik, «borni bor yo'qni yo'q» deyish orqali fikrlarni ilgari surish holatlari kuzatiladi ($U=1400$; $p=0,01$).

Ko'p bolali oilalardagi o'g'il bolalarda ishonuvchanlik yuqori ko'rinish olgan bo'lib, ularda ichki yengillik, hasaddan ozodlik, moslashuvchanlik, quvnoqlik, raqobatlashishga moyillikning past darajasi va o'z pozitsiyasini boshqalar bilan taqqoslamaslik, atrofdagilarga g'amxo'rlik qilish, mehnatsevarlik, mavjud sharoitlarga nisbatan konformistik ruh, ichki dillemik qarashning ustun kelishi ortidan

o'zini keraksiz deb his qilish, qiyin vaziyatlardan oson chiqish orqali, gina qilmaslik kabilar shaxs xususiyatlarida namoyon bo'lsa, qizlarda ishonchsizlik, hasad, mag'rurlik, uka-singillarining qarashlarini inobatga olmaslik, dogmatic ustanovkalarga moyillik, idealitsik motivatsiyalarga nisbatan shubhalanuvchanlik hamda barcha xatti-harakatlariga nisbatan o'ta skeptik shakldagi ehtiyotkorlik kabi xususiyatlar ustuvor bo'lishi aniqlandi ($U=1189$; $p=0,01$).

L omilini shakllantirgan savollar ijtimoiy o'zaro ta'sir tizimlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, temperamental xususiyatlar bilan deyarli hech qanday aloqasi yo'q. L omili psixoanalitik tushunchalarda tavsiflangan xulq-atvorni narsistik tipdagi ongsiz psixologik himoya vositalaridan foydalangan holda shaxslarning xatti-harakati sifatida namoyon etadigan ijtimoiy jihatdan yetuk bo'lmagan shaxslarni aniqlash jarayonida ko'proq ma'lumotga ega (haqiqiy). R.Kettellning fikricha, shubha qutbini tashkil etuvchi shaxslar yuqori ichki taranglikka ega, kompensatsion xulq-atvorni namoyon qiladi va ijtimoiy ishonchlik mavqeini ta'minlashga intiladi. Faol faoliyatga ega bo'lgan holda, ular "mansab narvonidan" foydalanib, o'zlarining psixologik komplekslarini amalga oshirish imkoniyatini beradigan mavqega erishishga harakat qilishadi. Ishonuvchanlik qutbi turli xil temperament vakillari tomonidan shakllantiriladi va buning natijasida har xil turlarga xos bo'lgan xulq-atvor xususiyatlarining katta to'plami namoyon bo'ladi.

Navbatdagi ishonchli tafovutlar xotirjamlik hamda bezovtalik ko'rsatkichi bo'yicha aniqlanib, ko'p bolali oilalardagi o'g'il bolalar o'ziga ishonch, xotirjamlik, tavakkalchilikka moyillik, xushchaqchaqlik, o'z fikrida turish hamda fikrini voqelikda asoslashga harakat qilish, guruhiiy munosabatlarga nisbatan antipatiya, tanqid hamda boshqalar tomonidan beriladigan ma'qullanishlarga nisbatan befarqlik, qo'rqmaslik kabi xususiyatlar bilan ajralib tursa, qiz bolalar tushkunlikka tez berilish, depressiv holatga moyillik, g'amgin fikrlarga, yomon ogohlantirishlarga doimiy sho'ng'ish, vaziyatli xavotirlanishning ustunligi, guruhlarda o'zini qabul qilinganligiga nisbatan shubhalanuvchanlik, g'oyalar ta'siriga tez berilish, yuqori darajada rivojlangan burch tuyg'usiga egalik, tanqidlarga nisbatan intolerantlik kabilarni o'zida namoyon etishi aniqlandi ($U=1492$; $p=0,05$).

Faktor O samarali ishlab chiqarish faoliyatini modellashtirish nuqtayi nazaridan nisbatan sodda. Stress natijasida asosiy nevroitik yoki vaziyatli tashvishning har qanday namoyon bo'lishi ko'pincha

L omilini shakllantirgan savollar ijtimoiy o'zaro ta'sir tizimlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, temperamental xususiyatlar bilan deyarli hech qanday aloqasi yo'q. L omili psixoanalitik tushunchalarda tavsiflangan xulq-atvorni narsistik tipdagi ongsiz psixologik himoya vositalaridan foydalangan holda shaxslarning xatti-harakati sifatida namoyon etadigan ijtimoiy jihatdan yetuk bo'lmagan shaxslarni aniqlash jarayonida ko'proq ma'lumotga ega (haqiqiy).

Ko'p bolali oilalardagi to'ng'ich farzandlarda oilaviy mas'uliyatni his qilish hisobiga, xavotirlanish, shaxslararo munosabatlarda moslashuvchanlik, nizoli vaziyatlardan qochish, muloqotga intilishning balandligi ortidan aloqa, do'stlar orttirishga ehtiyoj yuqori ko'rinish olishi dalillandi.

ma'lum bir nomuvofiqlik va samarali ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirishga shaxsiy qobiliyatsizlik sifatida baholanadi. Nafaqat ishlab chiqarish faoliyatida, balki hayotning ko'p jabhalarida ham tashvishli shaxslar o'zlari atrofida ular bilan o'zaro munosabatlarning ko'plab jarayonlarini sezilarli darajada murakkablashtiradigan maxsus shart-sharoitlarni yaratishga qodir. Xavotir qutbini tashkil etuvchi shaxslar katta miqdordagi cheklovlarni talab qiladigan joylarda va sharoitlarda ishlab chiqarish faoliyatiga jalb qilinishi mumkin. Ijtimoiy aloqalarni va ritmik o'lgangan faoliyatni cheklash, ehtiyotkorlik va rivojlangan burch tuyg'usini ko'rsatish orqali tashvishli odamlar ushbu fazilatlar yetakchi bo'lgan faoliyat turlarida yaxshi ishlab chiqarish natijalariga erishishlari mumkin. Mazkur testdagi O omil ijtimoiy o'zaro ta'sirning turli tizimlarida shaxs tomonidan boshdan kechirilgan holatlarni baholashga qaratilgan [9].

Nevrotik reaksiyalarga ega bo'lgan shaxslarni aniqlash bilan bir qatorda, ijtimoiy o'zaro ta'sir tizimidagi shaxs o'z harakatlarida boshqa shaxslarga ta'sir qiladigan oqibatlarga qay darajada rahbarlik qilishini tushunishga imkon beradi. Ishlab chiqarish faoliyatida, ayniqsa, boshqaruv jarayonlarida alohida shaxslar yoki alohida guruhlar manfaatlaridan kelib chiqib emas, balki obyektiv holatlar va umumiy tashkiliy maqsadlarga asoslangan holda qaror qabul qilish juda muhimdir. Xotirjamlik qutbiga mansublik shunday shaxsiy xususiyatlar va fazilatlarning ma'lum bir qismini aniq aks ettiradiki, sanoat o'zaro ta'sirining bunday jihatlari nuqtayi nazaridan faoliyatni optimal va samarali tashkil etish imkonini beradi.

Yakuniy qism. Ko'p bolali oilalardagi to'ng'ich farzandlarda oilaviy mas'uliyatni his qilish hisobiga, xavotirlanish, shaxslararo munosabatlarda moslashuvchanlik, nizoli vaziyatlardan qochish, muloqotga intilishning balandligi ortidan aloqa, do'stlar orttirishga ehtiyoj yuqori ko'rinish olishi dalillandi. Ko'p bolali oilalarning farzandlari o'zlarining xatti-harakatlarida o'ziga xos identiklikni namoyish etadilar, munosabatlarda deyarli neytral bo'lib qoladilar, bu aslida empatik inklyuziya elementlarisiz yuzaki o'zaro ta'sir sifatida namoyon bo'ladi. Bunday o'zaro ta'sirlarning oqibatlari va yangi ijtimoiy aloqalarga doimiy intilish ijtimoiy qoidalarga to'liq mos kelmaydigan xatti-harakatlarni keltirib chiqaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Андреева Т.Н. Когнитивные и личностные характеристики детей в многодетной семье: дис. ... канд. психол. наук / Т.Н. Андреева. – Москва, 1994.
2. Думитрашук Т.А. Факторы формирования индивидуальности ребенка в многодетной семье: дис. ... канд. психол. наук / Т.А. Думитрашук. – Москва, 1992. – С. 117-161.
3. Ковалев С.В. Психология современной семьи. – Москва: Просвещение, 1998. – 208 с.
4. Силина Е.А. Баландина Л.Л. Какие они, дети из многодетных семей? – Пермь., 2005. – 161 с.
5. Goodman R., Meltzer H., Bailey V The Strenghts and Difficulties Questionnaire: A pilot study on the validity of the self-report version // *European Child and Adolescent Psychiatry*. 1998. – V. 7. pp. 125-130.
6. Силина Е.А. Личностные особенности детей из многодетных и однопдетных семей // *Фундаментальные исследования*. – 2013. – № 8-5. – С. 1243-1246; URL: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=32119> (murojaat vaqti: 02.02.2024)
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/mnogodetnaya-semya-osobennosti-psihologicheskogo-klimata-i-detsko-roditelskih-otnosheniy>
8. Семенова Ф.О., Семенова М.Д. Психологические особенности влияния семьи на формирование образа мира ребенка / Семенова Ф.О., Семенова М.Д. // *Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта*. 2015. № 11 (129). С. 282-285.
9. Yangiboyeva D.R. Ko 'p bolali oila farzandlarining psixologik rivojlanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-madaniy omillar. Tamaddun nuri ilmiy, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy, adabiy-badiiy jurnal. 2024-yil. – №3. – B. 316-320.